

GOVOR ZAHVALNOSTI

Dragi prijatelji, ako je, kako je već rečeno, *Dunav* knjiga mog života – i, dakle, način na koji osećam i pripovedam život – danas se nalazim u srcu svojeg života i svojeg pisanja, jer Novi Sad, ova „srpska Atina“ i svet koji je okružuje predstavljaju suštinu dunavskog univerzuma. Moj *Dunav* ne bi nastao da nije bilo mnogo toga; svakoj knjizi, pa i najskromnijoj, potrebno je mnogo toga da bi nastala i narasla. Ali srce mog Dunava je upravo ono središnje poglavlje, naslovljeno „Baka Anka“, čija se radnja gotovo u potpunosti odvija u Srbiji, u Banatu, u Bačkoj i Vojvodini, s nekolikim izletima u obližnji rumunski Banat. Dunav je reka koja može da, kao malo koja druga, postane simbolom složenog i mnogostrukog identiteta života i istorije, jer je reka koja se ne identifikuje samo s jednom zemljom, jednim jezikom i kulturom, već prelazi preko mnogih granica, upija razne glasove, jezike i tradicije u mnoštvu koje ne poništava jedinstvo, već ga obogaćuje. Baka Anka, Srpkinja, naučila me je da „mislim u više naroda“, kako je činila i ona, a da se nije osećala niti bila manje Srpkinjom. Moj prijatelj Eduard Glison, crni francuski pisac sa Antila, kaže da se prostori čitaju i da i prostori imaju svoj podsvesni sloj, svoju viševjekovnu stratifikaciju; susret sa izvesnim predelima, kao sa nekim velikim knjigama, može da bude, a često i jeste – za mene je svakako bio – odlučujući u formiranju neke osobe. Tako je za mene, sada već pre mnogo godina, postao odlučujući susret sa ovim predivnim gradom, s njegovim mnoštvom, s njegovim prirodnim i arhitektonskim izgledom, njegovom književnošću. Želeo bih da pomenem samo jedno ime, to je Aleksandar Tišma, pisac čije su knjige bitno uticale na moju ljubav prema ovim zemljama i koga sam imao prilike da sretnem (u Berlinu, u *Deutsche Akademie der Künste*), a želeo bih da se, kao simbola multikulturalnosti ovog velikog srpskog grada, prisetim i mađarskog pisca Ervina Šinka, čije knjige predstavljaju izuzetni prikaz užasnog perioda evropske istorije.

Kao Tršćanin, u ovom gradu se osećam kao kod kuće; osećam se kao Šipio Zlataper koji je, početkom prošloga veka, 1912. godine, izmislio književni predeo Trsta knjigom *Moj Kras*, čija prva tri pasusa počinju rečima „Želeo bih da vam kažem“. Zlataper bi hteo da kaže da je rođen na Krasu, ili u Moravskoj ili u Hrvatskoj. Naravno, to nije tačno. On je rođen u Trstu, ali pokazuje želju da priča drugima, Italijanima; ali i on sam je Italijan i nedugo potom umreće u Prvom svetskom ratu, za italijanski identitet Trsta. Zlataper nam govori da u pokušaju opisivanja sopstvenog položaja – položaja jednog Italijana, ali ne baš do kraja, osobenog u odnosu na svoje sunarodnike – on mora da učini ono što, kako su govorili Grci, uglavnom čine pesnici, odnosno da lažu, da koriste metafore.

Borhes govori o slikaru koji opisuje predele – planine, reke, drveće – i na kraju shvata da je naslikao vlastiti portret, ne zato što je subjektivnom nadmenošću izmenio realnost, već zato što se njegovo biće upravo sastoji od sveta u kojem on posmatra realnost.

Nije slučajno što sam izabrao parabolu Borhesa kao moto jedne knjige, *Mikrokosmosa*, koja se, kao i *Dunav* (1986), takođe bavi granicama. Kada sam bio dečak – rođen sam 1939. u Trstu – granica u neposrednoj blizini nije bila tek bilo koja granica, već granica koja je delila svet na dva dela. Bila je Gvozdena zavesa. Viđao sam tu granicu na Krasu, kada sam išao da šetam i da se igram. Iza te granice nalazio se nepoznati svet, ogroman, zastrašujući, svet Istoka pod Staljinovom dominacijom, svet u koji se nije moglo ići jer je granica, tih godina, bila nepremostiva, barem do 1948, sve do razlaza Tita i Staljina i do potonje normalizacije odnosa između Italijana i Jugoslovena. Bio je to Istok – Istok tako često zanemaren, odbacivan, zastrašujući i preziran. Svaka zemlja ima svoj Istok koji odbacuje. Istovremeno, iza granice nalazio se i svet koji sam ja veoma dobro poznao, jer se radilo o onim krajevima koji su činili deo Italije i koje je Jugoslavija okupirala na kraju Drugog svetskog rata, krajevi u kojima sam ja boravio kao dete, dakle blizak i poznat svet.

Na neki način sam osećao da iza granice postoji nešto poznato i nepoznato i verujem da je to od suštinskog značaja za književnost koja često predstavlja putovanje od poznatog ka nepoznatom, ali i od nepoznatog ka poznatom, do nepoznatog kojim uspevamo da ovladamo. Uvek može da se desi da nešto do tog trenutka blisko odjednom vidimo kao strano i uznemiravajuće ili da neko ili nešto, što smo smatrali dalekim i drugačijim, postane pak blisko i prisno.

Egzili, egzodusi, izgubljene i ponovo uspostavljene granice činile su i čine deo iskustva jednog Trščanina.

Mislim na egzodus gotovo 300.000 Italijana, na kraju Drugog svetskog rata, koji su morali da napuste Istru, Rijeku i druge krajeve koji su postali jugoslovenski u trenutku kada su, nakon pretrpljenog nasilja od strane Italijana, Sloveni doživeli svoj pobjednički trenutak i počeli da se svete ne praveći razlike, kao i uvek. To je događaj koji je iznedrio mnoga književna dela, ona najiskrenija, od romana Tomice do knjige *Vodno zeleno* Marize Madijeri, moje životne saputnice sve do njene smrti, pre četrnaest godina, koja zahvaljujući ovoj bolnoj odiseji ukazuju da u onim pomešanim i složenim zemljama – kao i svakoj pomešanoj i složenoj zemlji sa granice – samo dijalog i susret među različitim kulturama i narodima može da obezbedi slobodan i civilizovan život. Ovo iskustvo izgubljene granice o kojem sam pripovedao u kratkim naznakama u mnogim knjigama, a do kraja pretočio u roman *Naslepo (Alla cieca)*, čini i priču o onih 2000 sledbenika komunističkih ideala, delom italijanskih radnika iz Monfalconea, malog grada blizu Trsta, koji su upoznali fašističke zatvore, rat u Španiji i nacističke logore i koji su, u ime vere u komunizam, odmah nakon Drugog svetskog rata dobrovoljno otišli u Titovu Jugoslaviju da bi, u geografski najbližoj zemlji, doprineli izgradnji socijalizma. Sa oduševljenjem učestvuju u izgradnji nove Jugoslavije, ali 1948, kada se Tito razilazi sa Staljinom, ustaju protiv Tita jer je Staljin u njihovim očima pokretač revolucije i oslobođenja sveta; deportovani su na dva mala, čarobna i strahotna ostrva u severnom Jadranu, Goli Otok i Sveti Grgur, gde su bila organizovana dva gulaga i gde oni bivaju podvrgnuti najrazličitijim mučenjima, nasilju i smrti i gde odolevaju svemu u ime Staljina, čoveka koji bi, da je pobedio, ceo svet pretvorio u gulag da bi slomio ljude slobodne i hrabre poput njih. Kada su, godinama potom, oni koji su preživeli bili pušteni na slobodu, vratili su se u Italiju gde ih je italijanska policija maltretirala jer su komunisti, dok im je italijanska komunistička partija na razne načine otežavala život jer su bili neprijatni svedoci

staljinističke politike te iste italijanske komunističke partije koju je ona želela da potisne u zaborav. Priča o ovim ljudima me je progonila; ljudi koji su se našli s druge strane, na pogrešnom mestu u pogrešno vreme, koji su se borili za pogrešan cilj i verovali u prevaru, odnosno u Staljina, ali s takvom moralnom snagom, s takvom spremnošću na žrtvu u ime čitavog čovečanstva, da predstavlja značajno nasleđe koje mora postati naše iako ne delimo veru u njihovu zastavu. O ovoj priči o herojima prevarenim a ujedno i krivim, jer su za svoj Cilj žrtvovali ne samo sebe same već i druge (pa i ljubav, kao u mom romanu) napisao sam roman *Naslepo (Alla cieca)*, koji u svom vrtoglavom dijalogu, na trenutke neminovno halucinantnom, predstavlja delirijum te priče, a možda ponekad i same Istorije. Sve to mi je utisnulo snažno interesovanje za egzoduse bilo kog tipa; istorija našeg veka bila je i nažalost i dalje jeste puna egzodusa, seoba, gubljenja granica tolikih ljudi, naroda, društvenih slojeva, političkih prognanika; tako je za mene egzodus postao gotovo metafora života koji je, u suštini, uvek izlaženje iz nas samih da bismo ušli u drugu dimenziju svoga bića. Ponekad, da kažemo u normalnim okolnostima, a ponekad u dramatičnim; egzodus je bolni gubitak, ali i neophodni izlazak iz nas samih. Itaka dobija svoje značenje samo zato što se Odisej u nju vraća posle toliko godina; da je nije ostavio, ona ne bi imala onaj duboki smisao prave, autentične domovine koji zadobija tek po povratku. I u biblijskoj je priči egzodus preduslov spasa, puta ka obećanoj zemlji.

Mislim da od svega toga potiče moja sklonost ka temama egzila, egzodusa, iskorenjivanja, izgubljenih i ponovo uspostavljenih granica: sve se to neprestano provlači kroz ono što sam napisao. A u Torinu gde sam studirao, nastala je moja prva knjiga, *Habzburški mit (Il mito asburgico)*, 1963), knjiga koju sam napisao između dvadesete i dvadeset i treće godine, a da nisam dobro znao šta sam želeo da napišem. Habzburški mit me je opčinjavao jer su taj austrijski svet, s jedne strane, slavili i za njim žalili kao za svetom reda, harmonije, jedinstva i totaliteta života i, dakle, epike, ali je on, sa druge, stvorio književnost koja je ukazala na prazninu, na nered, na krizu civilizacije.

Te teme su potom izrodile i druge moje knjige, među kojima *Klarisin prsten (L'anello di Clarissa)*, 1984), *Itaka i dalje (Itaca e oltre)*, 1982). Naslov ove poslednje označava dva moguća putovanja; postavlja pitanje da li se tokom putovanja – životnog putovanja, naravno, jer je od *Odiseje* pa nadalje putovanje simbol života *par excellence* – protagonista, poput Homerovog i Džojsovog Uliksa, na kraju vraća kući izmenjen iskustvima proživljenim tokom puta, ali potvrđen u svom identitetu, budući da je potvrdio smisao i jedinstvo svojeg postojanja, ili je pak, kao kod Muzila, iskustvo životnog putovanja postalo pravolinijsko putovanje tokom kojeg idemo uvek dalje, gubimo se dok putujemo, gubimo delove nas samih, ne možemo nikada da se vratimo kući i iskušavamo besmisao i nepovezanost sveta.

Pišući *Habzburški mit*, susreo sam se i s jevrejsko-istočnom civilizacijom; tako je nastala knjiga *Daleko odakle (Lontano da dove)*, 1971), proistekla iz velikog interesovanja za Rota, ali prvenstveno za Singera, kojega sam lično upoznao, i to je jedan od velikih susreta mog života. Knjiga je nastala upravo iz jedne jevrejsko-istočne priče, iz priče o dva Jevrejina u gradiću na istoku Evrope. Jedan sreće drugoga s gomilom kofera na stanici i pita ga: „Kuda ideš?“, a drugi kaže: „Idem u Argentinu“. A onaj: „Ideš daleko!“, a drugi: „Daleko odakle?“ Ovo je talmudski odgovor, odnosno odgovara se pitanjem; hoće da kaže, s jedne strane, da se Jevrejin koji živi u egzilu uvek nalazi daleko od svega jer nema domovinu, živi upravo

u egzilu, a da s druge, pošto ima domovinu ne u prostoru, već u vremenu, u Knjizi, u tradiciji, u Zakonu, on nije nikada daleko ni od čega.

Ta civilizacija me je mnogo interesovala i interesuje me i dalje. To je civilizacija koja je pretrpela ogromno nasilje, iskorenjivanje, egzil, progone, pretnju poništavanja identiteta, ali im je suprotstavila neverovatan individualni otpor. Tema lutanja, egzila, gubljenja svojeg ja, povezana s temom neverovatnog otpora, uvek me je privlačila ili, ako hoćemo, progonila.

Moja prva priča ili kratki roman, *Nagađanja o jednoj sablji (Illazioni su una sciabola, 1984)*, takođe se rađa iz iskustva izgubljene i nanovo pronađene granice. U zimu 1944-45. godine, poslednje godine rata, bio sam u Udinama sa majkom, jer je moj otac bio bolestan u bolnici, a Udine su bile pod okupacijom Nemaca i Kozaka Krasnova koje su Nemci sakupili malo među vojnicima zarobljenim tokom napada na Sovjetski Savez, malo među belim egzilantima koji su napustili Rusiju. Nemci su im obećali kozačku državu, *Kosakkenland*, koja je, po prvobitnom planu, trebalo da se nalazi u SSSR-u, ali se, kako su se Nemci sve više povlačili, pomerala sve više ka zapadu, sve do časa kada su na nekoliko meseci uspostavili u Italiji, u Frijuliju, u Kranjskoj, blizu moje kuće, fantomsku državu, ili gotovo kozačku državu. U malom hotelu u Vili di Verzenjis, Krasnov – *ataman* kozački kojega su Nemci izvukli iz zaborava i postavili na čelo te vojske – uspostavio je, među jadnim pokućstvom, mali kozački dvor. Groteskna situacija u kojoj je legitimna želja – želja da se ima domovina, koreni – izvitoperena, kroz savez s nacističkim zlom, u svoju suprotnost. Kozaci su došli da ukradu domovinu drugome, a ta želja za autentičnošću postajala je nešto lažno i veštačko, jer ne postoji ništa artificijelnije od kozačke domovine u italijanskom Frijuliju. U toj kozačkoj priči opčinjavao me je prvenstveno užasni kraj (Kozaci su se predali Englezima, ali su ih prosledili Sovjetima pa su se neki, s porodicama, ubili bacivši se u Dravu, čak i s konjima), a naročito kraj samog Krasnova. Dugo se verovalo da je Krasnov poginuo tokom poslednje bitke, dok je bežao, preobučen u običnog vojnika; potom, kada su otvoreni arhivi, saznalo se da je Krasnov predat Sovjetima i obešen u Moskvi 1947. Ali i kada se ustanovila istorijska istina, i dalje su mnogi želeli da veruju – a žele i dalje – da je Krasnov onaj nepoznati poginuli vojnik, a i ja sam, sa zaprepašćenjem, otkrio da sam na neki način želeo da verujem u tu istorijski lažnu verziju. I onda sam se zapitao kakva poetska istina leži iza te želje da se veruje u istorijski lažnu verziju priče. To je priča koju sam hteo da poklonim Borhesu, jer je vrlo borhesovska, ali kada sam mu je jednog dana ispričao u Veneciji, on mi je odgovorio da je to priča mog života i da moram da je napišem sam. Tako je svetska književnost izgubila jedno remek-delo, ali sam se zato ja odvažio da pišem, odagnao strah i napisao svoju prvu *fiction*.

Tako je rođen i *Dunav*, bez unapred utvrđenog plana; na početku, kao i za *Habzburški mit*, nisam znao tačno šta želim da učinim. *Dunav* je još jednom simbol granice, jer je Dunav reka koja prelazi tolike granice, pa je tako simbol neophodnosti i teškoće prelaženja granica, ne samo nacionalnih, političkih, društvenih već i psiholoških, kulturnih, verskih. Putovanje Dunava je i putovanje u vlastiti pakao i u Vavilonsku kulu današnjeg sveta koji u Srednjoj Evropi pronalazi svoj osobeni simbol, ali predstavlja Vavilon čitavoga sveta.

Ako je svet Dunava na neki način koncentrisani simbol čitavoga sveta, onda je najdublja srž tog sveta Dunava upravo svet u kojem se nalazimo sada, ovaj komad univerzuma

između Novog Sada i Beograda, možda i prebogat istorijom, veličinom, ali i patnjama, sukobima, teškim suživotom i preživljavanjem. Neka vrsta kondenzovanog života i istorije, njihove veličine i njihovih teškoća – i u tim teškoćama i u načinu na koji se s njima nosimo leži veličina života. Uzbuđen sam što sam ovde jer to znači da sam se gotovo vratio na početke mog *Dunava*, koji i sam predstavlja početak, izvor mog pripovedanja. Govoriti o predelima, o gradovima i malim mestima, autorima, to sam pokušao da učinim u *Dunavu*, i sada bih to ponovio, naravno na drugačiji način, jer od kada sam napisao *Dunav*, toliko se toga, toliko tragedija, toliko nepravdi, toliko teškoća obrušilo na ove zemlje, natopile su je drugim tragedijama zbog kojih je postala još bolnija domovina čovečanstva.

Dunav se uliva u more. Putovanje ka moru je pomalo simbol oslobađanja od tegobe odbrane; putovanje od pretposlednjih ka poslednjim stvarima. More je moja konstantna dimenzija; ima mnogo vode u onome što pišem. Roman *Neko drugo more (Un altro mare)* nastao je iz nostalgije za morem.

U knjizi pričam priču o čoveku koji pokušava da živi čistim, apsolutnim životom, čisteći ga od svega što je neautentično, što nije apsolutno; do izvesne tačke, to obogaćuje život, ali ovaj život, koji biva lišen svega suvišnog, na kraju biva sveden na tako čistu, neuhvatljivu suštinu da opasno počinje da liči na ništavilo.

Ako *Dunav* obuhvata veliki geografski i istorijski prostor, *Mikrokosmosi* su otkrivanje sve manjih, sve svedenijih mesta. Mikrokosmosi su mali svetovi, ponekad minijturni, ali su i suprotnost svakog nezainteresovanog minimalizma, jer u njima bljesne veliko, značajno, neponovljivi smisao svakog postojanja. Nemaju ništa zajedničko s jetkim partikularizmom „malih domovina“, jednim od najnazadnijih fenomena ovih godina, jer predstavljaju konkretnu figuru u kojoj se pojavljuje i prikazuje veliki svet.

Mikrokosmosi su priča o čoveku i njegovom putovanju kroz život, kroz mesta – realna i simbolična – njegovog postojanja, privremena odmorišta i istovremeno odani domovi njegovog boravka na zemlji. Kao i mnoge moje figure, nema ime, anonimna je. O ovom liku, koji gotovo nikada ne kaže „ja“, zna se vrlo malo, ali se na kraju možda i zna mnogo. To je kao da vidimo tragove u pesku i pokušavamo da shvatimo – gledajući unaokolo, predeo i osobe, slušajući priče koje su se zbile na tim mestima – ko i s kakvim osećanjima, s kakvom sudbinom je prošao tuda, kakav je bio smisao njegovog života.

Verujem – kako kaže naslov druge moje knjige, *Utopija i otrežnjenje (Utopia e disincanto)*, zbirke eseja (1999) – u utopiju sjedinjenu upravo sa otrežnjenjem. Utopija koja veruje da se već ostvarila i koja ukazuje na jasno određen cilj koji valja dosegnuti, lažna je i opasna, vrši nasilje nad realnošću i ljudima. Otrežnjenje nas podseća da nismo u Obećanoj zemlji, da berberinova činijica nije, kako veruje Don Kihot, začarani Mambrinov šlem, da je Dulčineja prosta Aldonca, da svet nije iskupljen i da to neće biti ni narednog dana. Međutim, to sve snaži hod ka Obećanoj zemlji, kao što je i Mojsija koji nikada nije kročio u nju, ali je nastavio da ka njoj hodi. Utopija i otrežnjenje, ujedinjeni, predstavljaju svest da svet može i treba da bude bolji, iako nikada u konačnom obliku i krećući se putem uz mnogo padova.

Zašto neko piše? Iz mnogo razloga: iz vernosti, da bi uneo neki red, iz straha, da bi se borio protiv zaborava, iz protesta. U ovom poslednjem slučaju, piše se nerado, ali sa osećanjem da se to *mora* činiti, gotovo zbog nekog kategoričkog moralnog imperativa. Iz ovog osećanja dužnosti i zalaganja nastaju članci i etičko-politički spisi već više od četrde-

set godina u listu „Korijere dela Sera“ (*Corriere della Sera*), naročito u novije vreme u borbi protiv političkog nazadovanja poslednjih godina. Od njih su nastale nekolike knjige, od kojih je najnovija *Istorija nije gotova* (*La storia non è finita*).

Veliki argentinski pisac Ernesto Sabato, napravio je razliku, koju u potpunosti delim, između dva načina pisanja, „dnevnog“ i „noćnog“. U dnevnom autor, iako slobodno izmišlja situacije i likove i pušta ih da govore u skladu s njihovom logikom, iskazuje na neki način smisao sveta koji on sam deli; iskazuje svoja osećanja i svoje vrednosti; bori se za ono u šta on veruje i protiv onoga što on smatra lošim.

Drugo pisanje, ono noćno, suočava se sa onim razornijim istinama koje se ne usuđujemo da priznamo otvoreno, kojih možda nismo ni svesni ili koje čak – kako kaže Sabato – autor sam odbacuje i smatra ih „nedostojnim i mrskim“. To je pisanje koje često iznenađuje i samog pisca, jer može da mu otkrije ono što on sam ne zna da jeste i da oseća; osećanja ili epifanije koje su u suprotnosti s njegovim namerama i njegovim načelima kao autora, uranjajući ih u taj mračni svet, drugačiji od onog koji pisac voli i u kojem bi želeo da se kreće i da živi, ali u kojem se ponekad desi da se mora sići u podzemlje i sresti Meduza s glavom s razbarušenim, zapletenim zmijama koja u tom trenutku ne može da se pošalje kod frizera da se upristoji. To pisanje je ponekad susret, začudan i kreativan, s dvojnikom ili barem s poznatim delom vlastite ličnosti koja govori drugačijim glasom. Pravi pisac pušta ga da govori čak i kada bi više voleo da govori nešto drugo i kada se oseća, da citiramo opet Sabata, „izdatim“ u svojim čvrstim moralnim ubeđenjima zbog onoga što govori.

Iz noćnog pisanja – ili kako je rečeno, iz pisanja levom rukom ili besanog pisanja – rađa se *Izložba* (*La mostra*), a i tekst kao što je *Već smo bili* (*Essere già stati*, 2001).

Knjiga *Naslepo*, objavljena 2005, tragična je i otrežnjavajuća, ali njeno otreženjenje jača utopiju, osećaj neophodnosti da se svet promeni. Knjiga gubitka i pada ideala, ali i verno sti tim idealima. To je putovanje kroz sve užase XX veka, ne zaboravljajući pri tom i sve njegove pomake nabolje.

Naslov *Naslepo* potiče iz jedne anegdote o Nelsonu. Priča se da je on tokom bitke protiv danske flote ispred Kopenhagena, kada su Danci, nakon višečasovnih borbi, poraženi i potučeni, podigli belu zastavu, nastavio da još gotovo dva sata bombarduje skoro beživotni grad. Kada ga je drugi engleski admiral upitao zašto je to učinio, kaže se da je Nelson odgovorio da nije video belu zastavu jer je približio durbin oku sa povezom. U knjizi to postaje simbol činjenja zla naslepo, neuviđanja zla koje se čini, želje da se ono ne vidi; i života naslepo, hodanja naslepo, voljenja naslepo i tako dalje.

Vi ćete, dakle, razumeti (Lei dunque capirà), poslednji stvaralački tekst koji sam napisao, predstavlja ženski monolog. Jedna žena govori iz tajanstvenog staračkog doma, verovatno simbola zagrobnog života nakon smrti; govori tajanstvenom predsedniku doma i svega, što je verovatna aluzija na Boga, i objašnjava zašto nije htela da izađe iz te kuće, da se vrati u život, iako je to želela i iako je njen voljeni čovek sišao po nju. To je moderno ispisi vanje mita o Orfeju i Erudiki, ali ovoga puta – i verujem prvi put u književnosti – reč je data ženi, Euridiki; ona je ta koja objašnjava, ona je ta koja je odlučila. Uglavnom postoji snažan osećaj žene koju muškarac strastveno voli, ali je i koristi da bi se zaštitio; postavljena kao štit između muškarca i oluja života, da bi ona bila ta koja će prva primiti udarac, da bi njene grudi bile okrugli štit u koji se zabijaju otrovne strele, štiteći tako muškarca. Ili žena na pramcu

broda – tema već prisutna u romanu *Naslepo* – koja kao da je tu stavljena da bi prva primila udare nevremena, istorije i života.

U mom pisanju kružio sam uglavnom oko granica našeg Ja, oko njegovog jedinstva ili njegovog mnoštva. Ja se pita, još od vremena svetog Avgustina, ko je ono. Ja sam Kim, kaže protagonista istoimenog Kiplingovog romana, ali odmah i dodaje: „Ko je Kim?“ Čovekovo Ja shvata da je nesigurno, neuhvatljivo; traži svoje središte i upušta se u rizik da, kao Ibzenov Per Gint, skida jednu za drugom ljuske s luka tražeći svoj centar da bi shvatio da centra nema, da postoje samo ljuske. Ja ne verujem u to, ali verujem da je ta neizvesnost veliko pitanje, po meni veliki izazov od suštinskog značaja za književnost. U čuvenoj Hofmanovoj priči, *Der Sandmann* (*Čovek iz peska*), ponekad se Ja, kada govori, pita čiji je to glas. Tragom Ničea, pitamo se da li je Ja jedinstveno ili mnoštvo bez jasnih obrisa; već se Dostojevski zapitao da li su karakter i svest, u kojima leži jedinstvo čovekovog Ja i njegove samosvesti, zapravo vrsta bolesti. Identitet se nekada poistovećuje s nacijom; ponekad se čini kompaktnim, a ponekad pak, kao, na primer, u starom Habzburškom carstvu, mnogostrukim, ili još bolje, kao rezultat oduzimanja; Muzil je govorio da je Austrijanac bio Austro-Ugarijin manje Mađar, onaj zajednički činilac svim različitim nacionalnostima Carstva koji se pak ne identifikuje ni sa jednom od njih. Praški pisac Urzidil je govorio da je „hinternational“, igrajući se nemačkom rečju *hinter*, koja znači „iza“. Književnost je putovanje, još od kada je Homerov Odisej sebe definisao kao Nikoga u potrazi za sadržajem ili ispraznošću svoga Ja. Savremena istorija je možda pojačala ovaj problem i ne samo zbog naučnih i psiholoških otkrića koji se tiču kompleksnosti psihe, već i zbog istorijske sudbine koja je dovela do tolikih iseljavanja i, dakle, u onome što se tiče književnosti, do raspolućenosti između jezika na kojem se živi i jezika na kojem se piše. Sve su brojniji oni koji, poput Džozefa Konrada, prvobitno pripadaju jednoj naciji, koja nije ista ona kojoj pripadaju kao pisci; Poljak Jozef Korzeniovski engleski je pisac Džozef Konrad. Postoje pisci koji pišu na jeziku koji je drugačiji od onog na kojem, kada izađu iz kuće u zemlji njihovog egzila, kupuju cigarete. Postoje pisci koji pišu na jeziku drugačijem od onog na kojem su, kao deca, upoznali svet. Ponekad ta raspolućenost, često plodna u poetskom smislu, postaje i moralna protivrečnost; Pol Celan oseća duboku uznemirenost kada piše na svom maternjem jeziku, nemačkom, jeziku ubica njegove majke koja je umrla u Aušvicu. Svakom identitetu – individualnom, kulturnom, društvenom, nacionalnom, verskom, političkom – sve više prete bezbrojne opasnosti: fizičko nasilje, beda zbog koje milioni i milioni ljudi teško preživljavaju, otuđenje, obezličavajuća apstrahovanja koja sve više vladaju svetom; našem životu preti opasnost da sve više počne da liči na video igru u kojoj će neko, jednim pritiskom na taster kompjutera, moći da ga izbriše. Svaki istorijski period ima svoje osobene pretnje smrću i osobene modalitete postojanja i spasa. Svi na svetu sede, sedimo, na obodu vulkanskog grotla. Ali, možemo se utešiti starom hasidskom izrekom po kojoj čovek dolazi iz praha i u prah će se pretvoriti, ali u međuvremenu može da popije poneku čašu dobrog vina.

(S italijanskog prevela **Snežana Milinković**)